

FİLOLOGİYA

UOT: 82-1

FƏRMAN XƏLİLOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi
fermanhalilov@yahoo.com

10

**MƏMMƏDHÜSEYN TƏHMASİBİN İLK ŞEİRLƏRİNƏ DAİR
BƏZİ QEYDLƏR**

Məqalədə görkəmli Azərbaycan folklorşünası M.Təhmasibin (1907-1982) bədii yaradıcılığa başlayarkən yazdığı ilk şeirlərdən bəhs olunur.

Müəllif M.Təhmasibin bir mətbu və axtarışlar nəticəsində əldə edilmiş iki qeyri-mətbu şeirini təhlilə cəlb etmişdir. Aydınlaşdırılmışdır ki, M.Təhmasib ilk iki şeirində müasiri olan gənclərin həyata baxışlarını ifadə edirə, Azərbaycanın tanınmış səhnə ustası Möhsün Sənaniyə həsr etdiyi "Aktyor" şeirində "Aktyor kimdir?" sualına özünəməxsus düşüncə tərzii ilə cavab vermişdir.

Müəllifin gəldiyi qənaətə görə M.Təhmasibin ilk qələm təcrübələri keçən əsrin 30-cu illərində Azərbaycan poeziyasının ümumi mənzərəsinin səciyyəvi xüsusiyyətləri haqqında mövcud elmi təsəvvürü zənginləşdirmək baxımından gözəl bədii nümunələrdir.

Açar sözlər: Məmməd Hüseyin Təhmasib, şeir yaradıcılığı, qeyri-mətbu şeirlər, Möhsün Sənani, poeziya.

Əlimizə gəlib çatan bəzi fakt və məlumatlardan aydın olur ki, Azərbaycan folklorşünası elminin zirvəsində dayanaraq "universal bir şəxsiyyət olan" (5, s. 6) professor M.Təhmasib gənc yaşlarından bədii yaradıcılığa meyli etmiş və ilk qələm təcrübələri kiçik həcmli şeirlər olmuşdur.

İndiyədək elmi ədəbiyyatda M.Təhmasibin bədii yaradıcılığında söz açılarkən yalnız onun "Bahar" (1958), "Aslan yatağı" (1941), "Çiçəklənən arzular" (1951), "Hind qızı" (1956), "Rübailər aləmində" (1968) pyeslərindən və "Qaçaq Nəbi" (1938), "Bir qalının siri" (1960), "Onu bağışlamaq olarmı" (1960) kimi dram əsərləri və kino-ssenarilərindən bəhs edilmişdir. Bu yazıların heç birində M.Təhmasibin bədii yaradıcılığa nə vaxt başlaması məsələsinə toxunulmamışdır. 1987-ci ildə çap olunan "Azərbaycan sovet yazıçıları" ədəbi sorğu kitabında isə M.Təhmasib "ədəbi yaradıcılığa 1934-cü ildən başlamışdır" (2, s. 379) fikri ortaya atılmış və bundan sonra bəzi müəlliflər həmin fikri təkrar etmişlər (1, s. 117; 3, s. 7). Beləliklə, onun ədəbi yaradıcılığa başlaması 1934-cü il kimi qəbul edilmişdir. Lakin son zamanlarda filologiya üzrə elmlər doktoru, professor H.Həşimlinin araşdırmalarından məlum olmuşdur ki, "M.Təhmasib bədii yaradıcılığa indiyə qədər iddia edildiyindən fərqli olaraq 1934-cü ildə deyil, daha əvvəllər başlamışdır" (6, s. 59). Alim axtarışlar nəticəsində müəyyənləşdirmişdir ki, 1934-cü ildən düz 7 il əvvəl, yəni 1927-ci ildə onun Bakıda çıxan "Maarif və mədəniyyət" jurnalının 12-ci sayında "Məhəmməd Hüseyin Təhmasib" imzası ilə "Gənc şərqli" adlı lirik şeiri dərc olunmuşdur" (6, s. 58). Şeirinin geniş təhlili üzərində dayanaraq prof. H.Həşimlinin

Məqalə tarixçəsi:

Göndərilib: 11.05.2019, qəbul edilib: 26.06.2019

fikirinə, S.Rüstəmin "Ələmdən nəşəyə"si ilə səsləşən bu şeir "məhiyyət etibarini ilə gəncliyi bədbinlikdən uzaqlaşmağa, əməli fəaliyyətə, halal zəhmətə, böyük amallar ardınca getməyə səsləyən bir bədii nümunədir" (6, s. 59).

M.Təhmasibin öz ruhu etibarini ilə bu şeirə bənzər 4 misralıq digər bir şeirinə də rast gəlməmişik. Həmin şeir M.Təhmasibin öz dəst-xətti ilə (əski əlifbada) 17 fevral 1930-cu ildə dostu Abbas Namazovun "Xatirə albomu"na yazılmışdır (9, s. 294). Bu fakt da sübut edir ki, o, bədii yaradıcılığa 1934-cü ildən əvvəl başlamışdır.

Həmin şeirdən 3 il əvvəl çap etdiriyi "Gənc şərqli" şeirində Təhmasib: Yalnız mənə göz yaşları eylərdi rəfaqət,
Hər səmtə dönərsəm, yenə min dürlü fəlakət.

Təqib ediyormuş kimi daim mənə izlər,
Daim əzilər, "can çəkişən gəncliyim", inlər...

Qızdırdı bu gənc qəlbimi, anladı nəyəm mən,
Qurtardı o məzinin amansız əlindən.

Mən şimdiki bir aciz deyiləm, ailəmi sarsan
Zəhmətlə yaşar kəndini təmin edən insan (13, s. 22)

- misraları ilə "həyatın amansız zərbələrləndən sarsılan, ağlayıb sızlayan, həmdəmi göz yaşları olan" lirik qəhrəmanın mənəvi sarsıntılarını dilə gətirib sonra onun "acizlikdən qurtulmasını... qurub yaratmaq əzmi ilə həyat meydanına atılmasını tərənnüm edirə" (6, s. 58), 4 misralıq qeyri-mətbu şeirdən inləməkdən, sızlamaqdan uzaq olan lirik qəhrəmanın nikbin əhval-nühiyyəsinə nümayiş etdirir:

Həyatda ağlama, göz yaşlarında yox mənə,
Yazıq yazıq çəkilən hiçqırıqda yox əzəmət.
Mübarizin kobud eşqində bəslənər sevdə,
Bunalma bu gün, sonra canları həqiqət (9, s. 294).

Son zamanlarda M.Təhmasibin yeni bir şeirini aşkara çıxarmışdır. "Aktyor" adlandırılan həmin şeirin ərəb əlifbası ilə avtoqrafı S.Mümtaz adına Azərbaycan Respublikası Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində M.Təhmasibin qardaşı Azərbaycan Respublikasının Xalq artisti Rza Təhmasibin şəxsi fondunda qorunur (12). 44 misradan ibarət olan bu şeir məşhur Azərbaycan aktyoru Möhsün Sənaniyə (1900-1981) həsr edilmişdir. Sarlıvhadan sonra yazılıb: "Məxsusdur gənc aktyor Möhsün Sənaniyə". Şeirinin sonunda "Məhəmməd Hüseyin Təhmasib" imzası qoyulmuş, lakin onun yazılma tarixi göstərilmişdir. Çox ehtimal ki, şeir 1930-cu ildə qələmə alınmışdır. Onun tam mətni belədir:

Həzrin bir ağlayış, əzgin gurlayan bir səş,
Əlində xəncəri daşşətli, sarsəri bir kəs.

Qürtürü atlı biri, əldə bir dəmir qırbac,
Soyuqda, qarda, boranlarda inləyən bir ac.

Cahanı qanlı əmri ilə titrədən bir şah,
Bütün yüzləklə qan yutduran yazıq bir ah.

Gözəl bir afətə vurğun zavallı bir məftun,
Gözündə qan yaşları Leyla deyən səfil Məcnun.

Səadətli bütün bəxtiyarca bir zəngin,
Gözündə qan yaşı axşam-səhər yanan bədbin.

Həyatla uğraşan ancaq bir ixtiyar filosof,
Cahana fani deyən, ağlayan dərin bir of.

Dodaqlarında şərab, döşündə xaç, əlində Quran,
Təsviri dəli, xülyası dərbədar Sənan.

Fələkətlə qırışmış və nəşəsiz bir alın,
Bütün varlığa üsyan deyən yazıq Aydın.

İçində hükəməyi-səcdəgahi böyük Kəbə,
Əlində bayrağı Zöhhakı məhv edən Gava.

Gözündə haqlı və ölgün intiqam əməli,
Məhəbbətlə deyərmiş zavallı bir öfkəli.

Açıq düşüncəli, səhliyin telindən öpər,
Böyük cahanca məzarlıqda ölməz İskəndər.

Yətər güllüm, yətər artıq, çəkilib monastra get,
Deyib də, hər kəsə nifrət edən yazıq Hamlet.

Bütün xəsisliyə yaltaqlığı ilə Mərdi-xəsis,
Həyatı əldə oyuncaqtaq oynadan İblis.

Bütün cəmiyyəti təxliyə cən verən Elxan,
Həyatın dəli qurbanı sərsəri Şamdan.

Həyatın əzəliyyət şeiri bir ilahi nida,
Məhəbbətlə yanan, gurlayan yazıq şeyda.

Yazıq rəiyyəti yalnız qılıncla qarşılayan,
Köpək xoruz və kəbin qəhrəmanı Pərviz xan.

Gözündə mərdiməzarlıq, xəyalı göz yaşu yaz,
Bütün bir ailənin saqiyyə-səməşini Frans.

Rəiyyətin dəli xaqanı, çılgın Altun bay,
Həqiqətin dəli şeydası qəhrəman Oqtay.

Bu yapma tipləri pak canlı bir həqiqət edən,
Həyatı səhnədə təsvirə uğraşan, ey sən.

Həyatı göstərən, ey şanlı aktyor, əlbət,
Aqibət deyil bu qədər çəkdiyin qızıl zəhmət.

Silindi şanlı tərinlə kapitalizma binası,
Həyatı şənledən ey incəsənətin atası.

Səninlə parlayır artıq bugün həyat əməli,
Həqiqət elçisi, ey sosializmanın sağ əli.

Şeyrin ümumi məzmunundan müəllifin teatr, aktyor sənəti və müxtəlif dramaturqların əsərlərinin ideyası və təməşası haqqında dolğun təsəvvür

malik olması açıq-aşkar hiss olunur. Onda bu təsəvvürün formalaşmasına həyatının birinci Naxçıvan mərhələsində (1907-1927) buradakı ədəbi-mədəni mühit güclü təsir göstərmişdir. Bu barədə biz "Məmmədhusəyn Təhməsinin bir əlyazmasının izi ilə" adlı məqaləmizdə bəhs etmiş və belə qənaətə gəlmişik ki, onun "teart sənətinə gəlməsinə özümdən 12 yaş böyük olan qardaşı, sonralar xalq artisti səviyyəsindəki yüksələn Rza Təhməsinin xüsusi təsiri olmuşdur" (7, s. 52).

Həmin təsirdən bəhs edən tədqiqatçı Aydın Dadaşovun fikrincə isə R.Təhməsinin "şəxsi kitabxanasındakı Şeksprin, Şillerin, Turgenevin, Puşkinin, Lermantovun kitablarını oxuyan... onun rejissor kimi təməşaya qoyduğu və İskəndər rolunu ifa etdiyi... Mirza Cəlilin "Ölülər" komediyasının təməşasında Cəlal rolunda aktyor kimi səhnəyə də çıxan Məhəmmədhusəyn daim teatla əlaqə saxlayır"mış (4, s. 14-15).

Bir sıra xatirə materialları və rəsmi sənədlər isə sübut edir ki, M.Təhməsinin 1928-1930-cu illərdə, yəni həyatının ikinci mərhələsində Naxçıvan teatridə həvəskar aktyor kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Şeyrdə "Aktyor kimdir?" sualına cavab axtarılır. Bunun üçün səhnələşdirilmiş əsərlərin (M.F.Axundov. Hacı Qara", H.Cavid. "Şeyx Sənan", "İblis", C.Cabbarlı. "Aydın", "Od gəlini", "Oqtay Eloğlu", Ş.Sami. "Dəmirçi Gava", C.Məmmədquluzadə. "Ölülər", N.Nərimanov. "Şamdan bəy", V.Şeksprin. "Hamlet", F.Şiller. "Qaçaqclar") 14 personajının adı xatırladılır və onların bir insan kimi xarakteri və mənəvi aləminin səciyyəvi cəhətləri qabarıq şəkildə diqqətə çatdırılır. Oxuculara aydın olur ki, əsl aktyor dünün "gözündə qan yaşu Leyla deyən səfil Məcnun", bu gün "Zöhhakı məhv edən Gava", bir gün "dodaqlarında şərab, döşündə xaç, əlində Quran, xülyası dərbədar Sənan", o biri gün "həyatın dəli qurbanı sərsəri Şamdan", bir təməşada "kəbin qəhrəmanı Pərviz", digər təməşada "məhəbbətlə yanan, gurlayan yazıq Şeyda", bir rolda "rəiyyətin dəli xaqanı Altun bəy", o birində "həqiqətin dəli şeydası Oqtay", bir obrazda "bütün varlığa üsyan deyən Aydın", digər obrazda "böyük cahanca məzarlıqda ölməz İskəndər", bir səhnədə "həyatı əldə oyuncaqtaq oynadan İblis", digər səhnədə "bütün cəmiyyətə cən verən Elxan", gah "hər kəsə nifrət edən yazıq Hamlet", gah filosof, gah dəli, gah da "cahanı qanlı əmri ilə titrədən şah" kimi "tipləri canlı bir həqiqət edən", "həyatı səhnədə təsvirə uğraşan" "incəsənətin atasıdır". Lakin bütün müasirləri kimi M.Təhməsin də yaşadığı sovet rejiminin basqısı və kommunist ideologiyasının diqtəsindən yaxa qurtara bilmədiyini üçün şeyrin son misralarında aktyoru "kapitalizma binasını" "öz tərifi ilə silən", "sosializmanın sağ əli" hesab edir.

Şeyrdə haqqında bəhs olunan təməşalar və onların qəhrəmanları bərsində belə geniş və dürüst məlumatların çoxunu M.Təhməsinin məhz Naxçıvanda yaşadığı illərdə çərçivəsində olduğu teatr mühitindən almışdır. Çünki bu illərdə (1928-1930) şeyrdə xatırladılan əsərlərin bir qismi Naxçıvanda təməşaya qoyulmuş (8, s. 544-547), hətta M.Təhməsinin həmin səhnə əsərlərinin bəzində Mərvan (H.Cavid. "Şeyx Sənan"), Aslan bəy (C.Cabbarlı. "Oqtay Eloğlu"), Pərviz (Ş.Sami. "Dəmirçi Gava"), Pyer (K.Qoldoni), Rəmzi bəy (V.Tomas. "Tələbələrin kələyi") kimi rolları ifa etmişdir (10).

1923-1927-ci illərdə Bakı Pedaqoji Texnikumunda təhsil aldığı vaxtlarda da M.Təhməsinin şübhəsiz ki, paytaxtda göstərilən teatr təməşaları ilə maraqlanmış və şeyrdə xatırladığı səhnə qəhrəmanlarının digər bir qismi ilə

isə məhz burada tanış olmuşdur. Bu da, şübhəsiz ki, onun "Aktyor" şeirinin qida mənbələrindən biridir.

Beləliklə, aydın olur ki, forma və məzmunca müəyyən ictimai və bədii dəyərə malik olan "Aktyor" şeirinin meydana çıxmasına təsir göstərən əsas faktor məhz M.Təhmasibin Naxçıvanda və Bakıda göstərilən tamaşalardan aldığı təəssürat və məlumatları məharətlə birləşdirmək bacarığıdır. M.Təhmasib Möhsün Sənaninin ifa etdiyi rollarla da məhz texnikumda oxuduğu illərdə tanış olmuşdur. 1924-cü ildə "Bayquş", 1925-ci ildə "Bismillah" filmlərinə çəkilmə (11, s. 440), 1923-1927-ci illərdə S.S.Axundov, H.Cavid, S.Cabbarlı, V.Şekspir, M.Qorki və başqa müəlliflərin pyeslərində müxtəlif xarakterli obrazları canlandıran (8, s. 438) M.Sənaninin yüksək sənətkarlığı tələbə M.Təhmasibin diqqətini cəlb etmiş və onu gənc aktyorun heyranına çevirmişdir. Məhz buna görə də o, özünün ilk qələm təcrübələrindən bir olan "Aktyor" şeirini M.Sənaniyə ithaf etmişdir. Zaman göstərdi ki, M.Təhmasib ona şeir həsr etməkdə yanlışlamışdır. Çünki M.Sənanı sonralar Azərbaycan Respublikasının Xalq artisti səviyyəsinədək yüksəlmiş, milli teatrımızın tarixində öz orijinal dəst-xəttini qoya bilməmişdir.

M.Təhmasibin ilk yaradıcılıq nümunələrindən bizə bəlli olan bu şeirlərdir. Professor H.Həşimlinin haqlı qənaətinə görə "gələcək tədqiqatlar ədəbin bədii yaradıcılığının ilk dövrünə aid digər nümunələri də əşkara çıxaracaqdır" (6, s. 55).

ƏDƏBİYYAT

1. Axundlu Y. Naxçıvan – yurdum mənim. Bakı: Sabah, 1997, 208 s.
2. Azərbaycan sovet yazıçıları (ədəbi sorğu kitabı). Müəllif-tərtibçi T.Əhmədov. Bakı: Yazıçı, 1987, 704 s.
3. Cəfərov M., Babayev R. Təhmasib məktəbi / Təhmasib M. Seçilmiş əsərləri. Iki cildə. II cild. Bakı Mütərcim, 488 s.
4. Dadaşov A. Folklorumuzun ilk doktoru (Məmmədhusəyn Təhmasib) / Bakı: Nurlan, 2007, 148 s.
5. Həbibbəyli İ. Professor Məmmədhusəyn Təhmasib – folklor nəzəriyyəçisi / Məmmədhusəyn Təhmasib: təleyi və sənəti. Naxçıvan: Əcəmi, 2017, s. 6-12.
6. Həşimli H. Məmmədhusəyn Təhmasib bədii yaradıcılığa nə vaxt başlamışdır? / Məmmədhusəyn Təhmasib: təleyi və sənəti. Naxçıvan: Əcəmi, 2017, s. 56-60.
7. Xəlilov F. Məmmədhusəyn Təhmasibin bir əlyazmasının izi ilə / Məmmədhusəyn Təhmasib: təleyi və sənəti. Naxçıvan: Əcəmi, 2017, s. 47-55.
8. Qəhrəmanov Ə., İbrahimov S., Cəfərov F. Naxçıvan teatrının salnaməsi (1883-2008). Naxçıvan: Əcəmi, 2010, 736 s.
9. Naxçıvan teatri. Məqalələr, xatirələr Tərtib edənlər F.Xəlilov, F.Cəfərov. Naxçıvan: Əcəmi, 2014, 296 s.
10. Naxçıvan teatrında tamaşaya qoyulan pyeslərin afişaları. C.Cabbarlı adına Azərbaycan Dövlət Teatr Muzeyi. Inventar № 1053, 1097, 1326, 1330, 4150.
11. Rəhimli İ. Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatri. Üç cildə. III c. Bakı: Təhsil, 2013, 607 s.
12. S.Mürəttaz adına Azərbaycan Respublikası Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivli. Rza Təhmasibin şəxsi fondu 631, siy. 2, iş 45.

13. Təhmasib M. Gənc şərqli (şeir) // "Maarif və mədəniyyət" jur., 1927, № 12.

РЕЗЮМЕ

ФАРМАН ХАЛИЛОВ НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕТКИ К ПЕРВЫМ СТИХАМ МАМЕДУСЕЙНА ТАХМАСИБА

В статье рассматриваются первые художественно-творческие стихотворения выдающегося азербайджанского фолклорова Мамедгусейна Тахмасиба (1907-1982).

Автор анализирует одно печатное и, найденные в результате поисков два непечатных стихотворения Мамедгусейна Тахмасиба. Было выяснено, что, если М.Тахмасиб в своих первых двух стихах выражает взгляды молодых людей современности, то в стихотворении «Актер», посвященном известному азербайджанскому режиссеру Мохсуну Санани на вопрос «Кто актер?» ответил своеобразной манерой раздумья. Согласно выводам автора, первые поэтические опыты М.Тахмасиба в 30-х годах прошлого века являются прекрасными художественными примерами обогащения существующих научных представлений о характерных особенностях общей картины азербайджанской поэзии.

Ключевые слова: Мамедгусейн Тахмасиб, поэтическое творчество, непечатные стихи, Мохсун Санани, поэзия.

SUMMARY

FARMAN KHALILOV SOME NOTES ON THE FIRST POEMS OF MAMMADHUSSEIN TAHMASIB

The article deals with the first poems written by prominent Azerbaijani folklorist M.Tahmasib (1907-1982) when he began his artistic career.

The author was analyzed a published poem and two non-published poems, which he obtained as a result of searches. It was clarified that if M.Tahmasib expresses the views of the young who are his contemporary in his first two poems, he answered the "Who is the actor?" question by his special thinking style in his poem "Actor" dedicated to well-known Azerbaijani stage master Mohsun Sanani.

According to the author's conclusions, M.Tahmasib's first pencil experiments are beautiful poetical examples about the characteristics of the general view of Azerbaijan's poetry in the 30s of the last century from the existing scientific ideas point of view.

Key words: Mammadhussein Tahmasib, poetry creativity, non-published poems, Mohsun Sanani, poetry.

